

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์
(Symbolic Interactionism)

กาญจนา แก้วเทพ

ตีพิมพ์ใน **ทฤษฎีแม่บททางนิเทศศาสตร์** เมตตา กฤตวิทย์ กาญจนา แก้วเทพ ถิรนนท์ อนวัชศิริ
วงศ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2534

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism)

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ เป็นทฤษฎีหลักอีกทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยาที่ในตัวเองหาทฤษฎีบรรจุเรื่องราวที่ว่าด้วยบทบาทของการสื่อสารในสังคมเอาไว้อย่างมาก ทฤษฎีนี้เริ่มต้นด้วยแนวคิดที่สำคัญ 2 แนวคิด คือ “ปฏิสัมพันธ์” (interaction) และ “สัญลักษณ์” (symbol) จากแนวคิดพื้นฐานทั้งสองนี้ ทฤษฎีนี้ก็ได้ขยายคำถามในการแสวงหาคำตอบของตัวเนื้อทฤษฎีถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม และสภาพของสังคมมนุษย์

เมื่อเปรียบเทียบกับทฤษฎีสังคมวิทยาอื่น ๆ เช่น ทฤษฎีหน้าที่นิยม โครงสร้างนิยม ฯลฯ ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ จะมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือเป็นทฤษฎีระดับจุลภาค (Micro) ในขณะที่ทฤษฎีอื่น ๆ นั้น เป็นทฤษฎีระดับมหภาค (Macro) ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ จะเริ่มจากการพิจารณาปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลคู่หนึ่ง แล้วจึงขยายฐานของคำถามออกไปสู่ระดับสังคม เช่น มนุษย์คิดว่า มนุษย์คนอื่นเป็นอย่างไร สังคมหล่อหลอมมนุษย์แต่ละคนอย่างไร มนุษย์ผู้เป็นสมาชิกของสังคมทั้งหลายสร้างสรรค์สังคมขึ้นมาอย่างไร บำรุงรักษาสังคมไว้ได้อย่างไร หรือเปลี่ยนแปลงสังคมไปอย่างไร และนอกจากจะสนใจสังคมแล้ว จุดเด่นของทฤษฎีนี้ ก็คือ ให้ความสนใจกับจิต (mind) อัตตา (self) บุคลิกภาพของตัวมนุษย์ โดยเฉพาะในส่วนขององค์ประกอบของตัวมนุษย์นั้นมีปฏิสัมพันธ์ต่อสังคมอย่างไรบ้าง

สิ่งที่ควรทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นแรกก็คือ ความแตกต่างระหว่าง “ปฏิสัมพันธ์เชิงสังคม” (social interaction) และ “ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์” (symbolic interaction) เวลาที่มีมนุษย์ 2 คน มาดำเนินการทางสังคมต่อกันและกันนั้น เราจะเห็นกระบวนการของปฏิสัมพันธ์ทั้ง 2 ชนิดซ้อนกันอยู่เสมอ เมื่อคนไทย 2 คนมาพบกัน และยกมือไหว้กันนั้น การไหว้เป็นการกระทำของบุคคลที่มีผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อความคิด หรือการกระทำของบุคคลอีกคนหนึ่ง ในที่นี้คือ “ปฏิสัมพันธ์เชิงสังคม” และในระหว่างการไหว้นั้น จะมีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ร่วมอยู่ด้วย คือมีความหมายบรรจุอยู่ในการกระทำนั้น ในการยกมือไหว้อาจจะมีความหมายหลายอย่างบรรจุอยู่ นับตั้งแต่เป็นการแสดงการทักทาย แสดงความเคารพ ทำอย่างเสียมิได้ ฯลฯ และในขณะที่การแสดงพฤติกรรมระหว่างกันเป็นคุณสมบัติของสัตว์โลกทั่วไป แต่การมีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์นั้นเป็นลักษณะพิเศษของมนุษย์ และเนื่องจากปฏิสัมพันธ์ชนิดนี้ต้องอาศัยการสื่อความคิด การรู้ระบบความหมายของกลุ่มความสัมพันธ์ ทำให้นักสังคมวิทยาใช้คำว่า “ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์” ทดแทนกับคำว่า “การสื่อสาร” อยู่บ่อย ๆ

องค์ประกอบของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์

Jerome Manis และ Bernard Meltzer ได้จัดหมวดหมู่ของข้อเสนอทางทฤษฎีและข้อเสนอทางวิธีการศึกษาเฉพาะตัวของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ ได้เป็น 7 กลุ่ม

1) องค์ประกอบด้าน “ความหมาย” ในการกระทำของมนุษย์ พฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ มีลักษณะเด่นชัดประการหนึ่งคือ ดำเนินไปโดยผ่านตัวสื่อกลาง อันได้แก่ สัญลักษณ์ และความหมายของสัญลักษณ์นั้น

2) ต้นกำเนิดทางสังคมของความเป็นมนุษย์ บัจเจกบุคคลได้กลายมาเป็นมนุษย์ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ

3) สังคมเป็นกระบวนการอย่างหนึ่ง เป็นทัศนะที่มองสังคมมนุษย์ว่า ประกอบไปด้วยผู้คนที่กำลังมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่

4) องค์ประกอบด้าน “ความสมัครใจ” ในการกระทำของมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้กำหนดการดำเนินพฤติกรรมของตนเองตามใจสมัคร (active)

5) ลักษณะวิภาษวิธีของจิตใจ ภายในจิตสำนึกหรือภายในความคิด ก็มีลักษณะของปฏิสัมพันธ์ผนวกอยู่ภายในนั้นด้วย คือคิดตอบโต้กลับไปกลับมาได้

6) การก่อตัวขึ้นมาของการกระทำของมนุษย์ มนุษย์เราสร้างสรรค์พฤติกรรมของตนขึ้นมาท่ามกลางการลงมือปฏิบัติ

7) ความจำเป็นที่จะต้องใช้วิธีการศึกษาแบบมองย้อนลึกเข้าไปภายในจิตใจของตนเอง (Sympathetic introspection) ในการทำความเข้าใจกับการกระทำของมนุษย์ จำเป็นต้องมีการศึกษาพฤติกรรมภายใน (พฤติกรรมที่มีได้แสดงออกมาให้เห็นปรากฏภายนอก) ของผู้แสดงพฤติกรรมนั้นด้วย นี่เป็นที่มาของแนวคิดการแบ่งแยกระหว่าง overt / covert behavior

ประวัติศาสตร์ของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์

Manford Kuhn แบ่งช่วงเวลาประวัติศาสตร์ของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ ออก 2 ยุคใหญ่ ๆ คือ ช่วงแรกคือยุคปากต่อปาก (oral tradition) หรือยุคแสวงหา (Age of Inquiry) เนื่องจากในยุคนี้ G. H. Mead ผู้วางรากฐานทฤษฎีนี้กำลังแสวงหาแนวทางและนำเสนอแนวคิดของเขาในต่าง ๆ เนื่องจาก Mead ไม่เคยรวบรวมทฤษฎีให้เป็นระบบในรูปของหนังสือ หากแต่ใช้วิธีการไปบรรยายตามที่ต่าง ๆ จึงเรียกยุค oral tradition ผลงานชื่อ **Mind Self and Society** นั้นได้รับการรวบรวมหลังจากมรณกรรมของเจ้าของผลงาน

ในยุคเริ่มแรกของ Mead มีการพัฒนาแนวคิดที่สำคัญ ๆ หลายประการดังนี้

1) Mead และเพื่อนนักทฤษฎีกลุ่มนี้ ปฏิเสธวิธีการของนักสังคมวิทยาสำนักอื่น ๆ ที่พยายามมองปัจเจกบุคคลและสังคมอย่างแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด เขาเห็นว่า นอกจากจะแยกขาดจากกันไม่ได้แล้วปัจเจกบุคคลและสังคมยังต้องขึ้นต่อกันและกันอีกด้วย

2) Mead ให้ความสำคัญต่อเรื่องการสื่อสารที่มีผลกระทบต่อสังคมและปัจเจกบุคคล เขาเน้นหนักว่า “บทบาทของความหมายร่วมกันของสัญลักษณ์นี้เองที่ทำหน้าที่เป็นปัจจัยเชื่อมร้อยสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”

3) Mead เน้นเรื่อง**บริบททางสังคม** โดยกล่าวว่า “เราไม่อาจจะอธิบายพฤติกรรมของบุคคลได้โดยแยกพิจารณาออกจากสถานการณ์ซึ่งพฤติกรรมนั้นกำลังเกิดขึ้น” หรือแยกพิจารณาพฤติกรรมออกจากการรับรู้ของบุคคลที่มีต่อสิ่งแวดล้อมของเขา เมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับด้านการสื่อสาร ประโยคที่ว่า “ฉันรักคุณ” จะไม่สามารถอธิบายได้เลย หากเราไม่ทราบว่า ประโยคนี้นึกนำมากล่าวในสถานการณ์เช่นใด ผลจากความสนใจในลักษณะดังกล่าว ทำให้นักทฤษฎียุคแรกนี้ นิยมใช้**วิธีการวิจัยแบบการศึกษาประวัติศาสตร์กรณีเฉพาะ (Case Histories)**

เนื่องจากผลงานของ Mead ผู้เป็นเจ้าของสำนักไม่มีลักษณะคงเส้นคงวาทุกขั้นตอน ทำให้คนรุ่นหลังสามารถนำมาตีความได้หลายแบบ ดังนั้นทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ฯ จึงก้าวเข้าสู่ยุคที่สอง อันได้แก่ยุคสมัยที่มีการก่อตั้งสำนักต่าง ๆ ที่พัฒนาพื้นฐานมาจากทฤษฎีของ Mead กลุ่มสำนักใหญ่ ๆ ที่มีชื่อเสียงได้แก่ สำนักชิคาโก และสำนักไอโอวา

ผู้นำของสำนักชิคาโก คือ Herbert Blumer ผู้ซึ่งได้สานต่อประเพณีแบบมนุษยนิยมที่ Mead ได้วางเอาไว้ Blumer มีความเชื่ออย่างหนักแน่นว่า เป็นไปไม่ได้ที่จะนำเอาวิธีการศึกษาวัตถุสิ่งของมาใช้ในการศึกษามนุษย์ ทั้งนี้เพราะเป้าหมายของนักวิจัยนั้น จะต้องสร้างความสัมพันธ์แบบ “เข้าใจถึงหัวใจ” (empathize) ของผู้ที่ถูกศึกษา ผู้ศึกษาจะต้องก้าวล้ำเข้าไปให้ถึงอาณาจักรแห่งประสบการณ์ของผู้ถูกวิจัย และต้องพยายามเข้าใจถึงคุณค่าของผู้ถูกศึกษาในฐานะปัจเจกบุคคลคนหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ Blumer และเพื่อนร่วมงานจึงหลีกเลี่ยงวิธีการศึกษาที่ใช้วิธีการวัดปริมาณและการเน้นหนักด้านความถูกต้องอย่างเป็นทางการศาสตร์ (โดยปราศจากจิตวิสัย) ในการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ และหันกลับมาใช้วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ชีวิต อัตชีวประวัติ กรณีเฉพาะ บันทึกประจำวัน จดหมาย และการสัมภาษณ์อย่างไม่เจาะจงเป้าหมายชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับการศึกษาเรื่องการสื่อสารนั้น Blumer เห็นว่า จำเป็นต้องใช้วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม

เราอาจจะกล่าวสรุปประเพณีศึกษาของสำนักชิคาโกเป็นใจความสำคัญได้ว่า

“เราจะต้องมองมนุษย์ว่า เป็นผู้ที่มีจิตสร้างสรรค์ รู้จักค้นคิดสิ่งใหม่ ๆ เป็นผู้ที่มิเสรีที่จะให้นิยามสถานการณ์ต่าง ๆ ตามแบบฉบับของตนเอง และไม่มีผู้ใดจะคาดเดาล่วงหน้าเอาไว้ได้”

ส่วนที่สนทนาเรื่อง “อัตตา”(self) และ “สังคม”(society) นั้น สำนักชิคาโกพิจารณาสิ่งทั้งสองในฐานะ**กระบวนการ**อย่างหนึ่ง มิใช่เป็น**โครงสร้าง**ที่แน่นอนตายตัว และยังเห็นต่อไปว่า หากเมื่อใดที่เกิดการแย่งแย่งกระบวนการดังกล่าวให้แข็งที่ตายตัวเสียแล้ว เมื่อนั้นสาระสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคมก็จะพลอยสูญสลายตามไปด้วย

สำหรับสำนักไอโอวานั้นใช้แนวทางที่เพิ่มด้านความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นในการศึกษาปฏิสัมพันธ์ โดยมี Mumford Kuhn เป็นผู้นำของสำนัก เขาเชื่อว่าแนวคิดของปฏิสัมพันธ์นั้นสามารถนำไปใช้ปฏิบัติการในชั้นวิจัยได้ และวิธีการศึกษาแบบโครงสร้างที่มีระบบระเบียบแน่นอนนั้น น่าจะมีประโยชน์กว่าวิธีการศึกษาแบบไปเรื่อย ๆ ที่ Blumer ใช้อยู่ สำนักนี้จึงค้นคิดเทคนิคเบื้องต้นของการวัดที่นำมาใช้วิจัยได้

นอกจากทั้ง 2 สำนักใหญ่แล้ว ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1940 เป็นต้นมา กลุ่มทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ฯ ยังแตกตัวออกเป็นทฤษฎีย่อย ๆ อีกมากมายซึ่งรวบรวมได้เป็น 6 กลุ่มย่อย คือ 1.กลุ่มทฤษฎีบทบาท (Role theory) 2.ทฤษฎีกลุ่มอ้างอิง (Reference Group theory) 3.ทฤษฎีการรับรู้ทางสังคมและการรับรู้ส่วนบุคคล (Social Perception and Person Perception) 4.ทฤษฎีอัตตา (Self theory) 5.ทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Interpersonal theory) 6.ทฤษฎีภาษาและวัฒนธรรม (Language + Culture theory)

G. H. Mead : ผู้วางรากฐาน

ปรัชญาความคิดที่เป็นพื้นฐานของ Mead คือทฤษฎีวิวัฒนาการของคาร์วิน และปรัชญาแบบปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เป็นหลักทำให้ Mead สนวนเอาแนวคิดทั้งด้านชีววิทยา จิตวิทยา และสังคมวิทยาเข้าด้วยกันเพื่อใช้ในการมองบุคคลแบบสิ่งที่มีชีวิต ที่มีวิวัฒนาการเป็นลำดับขั้น

(1) สามเสาหลักของ Mead แนวคิดที่เป็น 3 เสาหลักของ Mead ก็คือ Mind Self and Society ที่เป็นชื่อหนังสือรวมเล่มของเขานั้นเอง อย่างไรก็ตาม ทั้งสามแนวคิดนี้ต่างก็ไม่ได้ตัดขาดเป็นเอกเทศจากกันโดยสิ้นเชิง เพราะทั้ง 3 ต่างมุ่งพิจารณากระบวนการอันเดียวกัน คือ “การกระทำทางสังคม” (social act) เพียงแต่มองมาจากคนละมุมเท่านั้น

ทัศนะพื้นฐานที่ Mead มีต่อมนุษย์ที่จะช่วยให้เข้าใจเรื่อง “การกระทำทางสังคม” ก็คือ Mead คิดว่ามนุษย์นั้นเป็นผู้**แสดงการกระทำ** (actor) มิใช่เป็นเพียง**ผู้ตอบสนองการกระทำ** (reactor) การกระทำทางสังคมนี้เป็นแนวคิดที่กว้างขวางและครอบคลุมกระบวนการทั้งทางจิตวิทยาและสังคมวิทยาได้หมด

เวลาที่มนุษย์ลงมือปฏิบัติการ (conduct) อย่างหนึ่ง ถ้าเราแยกหน่วยของ**ปฏิบัติการ**นั้น (เทียบเท่ากับประโยค) ออกมา หน่วยย่อยที่สมบูรณ์ที่สุดก็คือ “การกระทำ” (act) (เทียบเท่ากับคำ) “การกระทำ” บางอย่างอาจจะมีช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เช่นการก้มลงผูกเชือกกรองเท้า หรือบางอย่างก็อาจจะกินระยะเวลายาวนาน เช่น

การดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามแผนที่วางเอาไว้ การกระทำทั้งหลายในชีวิตมนุษย์ต่างโยงใยเกี่ยวข้องกันและต่างก่อตัวมาจากกันและกันจนจัดเป็น รูปแบบของลำดับขั้น ตลอดชั่วระยะเวลาที่คนเรามีชีวิตอยู่

ในขั้นแรก การกระทำทั้งหลายมักเริ่มต้นด้วย “แรงกระตุ้น” (Impulse) เช่น ความหิว กระจาย เพศ เมื่อเราจำแนกแยกแยะขั้นตอนของการกระทำหน่วยหนึ่ง ๆ จะพบว่าประกอบไปด้วย

การรับรู้ → การตีความหมาย → การนึกตรึกตรอง → การคิดทบทวนซึ่งใจระหว่าง
ทางเลือกหลาย ๆ ทาง → การมุ่งหวังที่จะบรรลุสู่จุดหมายปลายทางที่ตั้งเอาไว้

จากรูปแบบพื้นฐานของการกระทำดังนี้ เมื่อนำมาประกอบกันเข้าเป็น “การกระทำทางสังคม” ก็จะประกอบด้วย 3 ส่วนย่อยคือ

- (1) การแสดงออกปฏิกิริยาท่าทางที่เริ่มต้นจากคนคนหนึ่ง
- (2) การมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อออกปฏิกิริยานั้นจากอีกฝ่ายหนึ่ง (ไม่ว่าจะเปิดเผยหรือแฝงเร้นก็ตาม)
- (3) ท่าทีที่สุด จะจบลงด้วยผลจากการกระทำนั้น ที่อาจจะรับรู้ได้จริง หรืออาจจะเกิดจากจินตนาการของทั้งสองฝ่าย

ลองดูตัวอย่างการจีบปลิ้น เริ่มต้นด้วยขโมยจะแสดงท่าทางให้เหยื่อของตนรู้ว่าตัวเองต้องการอะไร (ขั้นที่1) ต่อจากนั้นเหยื่อก็ตอบสนองด้วยการหยิบเงินให้ (ขั้นที่2) นับตั้งแต่การแสดงท่าทางเริ่มต้นไปจนถึงการตอบสนอง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือ การจีบปลิ้นได้เกิดขึ้น (ขั้นที่3)

(2) การวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “สังคม” Mead กล่าวว่า “สังคม” หรือ “ชีวิตกลุ่ม” (Group life) เป็นชุดของพฤติกรรมที่เกิดจากความร่วมแรงร่วมใจกันจากสมาชิกของกลุ่มนั้น **การร่วมมือกันในมนุษย์จะเกิดขึ้นได้** จะต้องประกอบด้วย “การรู้จักอ่าน” การกระทำและเจตนาของคนอื่น รวมทั้งต้องสามารถตอบสนองได้อย่างเหมาะสมอีกด้วย ดังเช่นกรณีการจีบปลิ้นที่ยกตัวอย่างไปแล้ว การร่วมมือกันเป็นหัวใจสำคัญของการสื่อสารระหว่างบุคคล และการตอบสนองซึ่งกันและกันจะกระทำด้วย **การใช้ภาษา**

สิ่งที่ทำให้การสื่อสาร (การตอบสนองซึ่งกันและกันหรือการมีปฏิสัมพันธ์) ระหว่างมนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์ก็คือ มนุษย์มี “พฤติกรรมการใช้สัญลักษณ์” ด้วยเหตุที่มนุษย์ใช้สัญลักษณ์สำหรับการสื่อสารของตนเอง จึงหมายความว่า มนุษย์แสดงการกระทำอย่างมีสำนึก ด้วยการใช้ความคิดไตร่ตรอง รู้จักถ่วงเวลาที่จะตอบสนอง และได้ให้ความหมายต่อออกปฏิกิริยาที่แสดงออกต่อผู้อื่น (ที่เห็นชัดเจนคือเวลาผู้หญิงแกลังทิ้งผ้าเช็ดหน้าให้ผู้ชายที่ตนสนใจ) ทางฝ่ายผู้รับเองก็ต้องตีความหมายสัญลักษณ์ที่ได้รับมาเช่นกัน ลองดูตัวอย่างผู้ชายสองคนนั่งใกล้ ๆ กันที่เคาน์เตอร์บาร์เหล่า บังเอิญชายคนแรกเอื้อมมือไปหยิบ

แก้วของชายคนที่สอง ทำให้เจ้าของแก้วรู้สึกโกรธ เขาเริ่มกำหัดแน่น เมื่อชายคนแรกมองเห็นอาภักปิริยาของอีกฝ่ายหนึ่ง เขาก็สามารถรับรู้ถึงความตั้งใจของอีกฝ่ายหนึ่ง (ว่ากำลังจะทำร้ายเขา) เขาตีความสัญลักษณ์ (การกำหัด) และอ่านความหมายออก รวมทั้งสามารถคิดวางแผนว่าจะทำอะไรต่อไป เขาตอบว่า “อย่าทำอะไรผมเลยครับ มันบังเอิญนะครับ” การปรับตัวของเขาช่วยป้องกันมิให้ต้องประสบกับความอับอายและเจ็บตัว ซึ่งอีกฝ่ายหนึ่งก็อ่านความหมายออกว่าเขาไม่ได้ตั้งใจ หากเหตุการณ์ที่เล่ามานี้กลายเป็นเรื่องของสุนัข 2 ตัวที่ตัวหนึ่งรุกล้ำเข้าไปในเขตแดนของอีกตัวหนึ่งอย่างไม่ตั้งใจ เรื่องคงจะไม่จบแบบลงเอยด้วยดีแบบกรณีของชายสองคนนี้เป็นแน่

สำหรับสัญลักษณ์ที่ใช้นั้น บัจเจกบุคคลทั้งหลายในสังคมจะต้องรับรู้ความหมายร่วมกัน Mead ขนานนามอาภักปิริยาที่มีความหมายร่วมกันนี้ว่า “สัญลักษณ์อันมีความหมาย” (Significant symbols) ที่น่าสนใจยิ่งกว่านั้นก็คือ มนุษย์ไม่เพียงแต่จะได้ยินเสียงของคนอื่นเท่านั้น เรายังได้ยินเสียงของตัวเองด้วย เราจึงสามารถจะมีความคิดตอบโต้ภายในตัวเองได้

(3) การวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “อัตตา” ความสามารถที่จะตอบสนองต่อผู้อื่นและต่อตัวเอง เป็นที่มาของแนวคิดเรื่อง “อัตตา” ของ Mead เขากล่าวว่า เมื่อบุคคลคนหนึ่งมี “อัตตา” ก็หมายความว่า บัจเจกบุคคลนั้นสามารถกระทำการต่อตนเองได้เหมือนเช่นที่กระทำต่อผู้อื่น คืออาจจะรู้สึกชื่นชอบต่อตัวเอง รู้สึกภาคภูมิใจ หยิ่งโสในตัวเอง รู้สึกว่ามีความสุข หรือรู้สึกกล้าหาญต่อตัวเอง หรือมิฉะนั้นก็รู้สึกโกรธตัวเอง หรือเกลียดตัวเอง วิธีการเบื้องต้นที่บุคคลสามารถจะมองเห็นตัวเองได้อย่างที่คนอื่นมองเห็นเรา ก็ด้วย การสวมบทบาท (Role taking) และแน่นอนว่า การสวมบทบาทจะเป็นไปไม่ได้เลย หากปราศจากภาษา (สัญลักษณ์อันมีความหมาย)

Mead ได้นำเอาปรัชญาแบบวิวัฒนาการมาอธิบายขั้นตอนการก่อตัวของ อัตตา ไว้ดังนี้

(1) ขั้นเตรียม (Preparatory stage) ได้แก่ขั้นที่เด็กเลียนแบบคนอื่น แบบเงาในกระจกเลียนแบบตัวจริง

(2) ขั้นเล่น (Play stage) เป็นขั้นที่เด็กจะเล่นสวมบทบาทของคนอื่นที่มีความหมายต่อเด็ก (Significant other) โดยดูตัวบุคคลนั้นท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เป็นจริง

(3) ขั้นเกม (Game stage) ขั้นนี้บัจเจกบุคคลจะมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อคนอื่นหลาย ๆ คนด้วยวิธีการที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เหมือนการเล่นเบสบอลที่มีผู้เล่น 9 คน 9 บทบาทที่ประสานกัน และเราจะต้องมองเห็นทั้งหมด ต้องมองเห็นบทบาทที่ประกอบกันและกัน (เช่น เล่นเป็นแม่ไม่ได้ ถ้าไม่มีลูก)

Mead ได้อธิบายว่า “อัตตา” เกิดขึ้นจากการที่เรารวบรวมและจัดระบบ **generalized other** (หมายถึงคนอื่น ๆ ทั้งหมดที่ได้เข้ามาสัมผัสสัมพันธ์กับตัวเราตลอดชีวิตในฐานบทบาทต่าง ๆ เช่น แม่ พ่อ ครู เพื่อน ฯลฯ) แล้วซึมซับเข้ามาสู่ภายในตัวเอง พุคอย่างง่าย ๆ ก็คือ หลังจากที่คนอื่น ๆ ทั้งหมด (ที่เรารู้จัก) ได้บอกเรา

ว่า ตัวเราเป็นอย่างไร (เช่น แม่บอกว่า หนูเป็นเด็กน่ารัก) เราก็ทำการสรุป แล้วซึมซับเอาข้อสรุปนั้นเข้ามาบอกตัวเองว่า “นี่แหละ เราเป็นอย่างนี้แหละ”

Mead นำเสนอทฤษฎะ 2 ด้านของ “อัตตา” โดยเทียบกับ I / me ในประโยคภาษาอังกฤษ I เป็นส่วนที่ถูกผลักดันด้วยแรงกระตุ้นจากภายใน ส่วน me นั้น เป็น generalized other ที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยตัวมัน (คือยินยอมให้ผู้อื่นเข้ามาพร้อมกับตัวเองในส่วนของ me) โดยทั่วไป การกระทำทุก ๆ อย่างจะเริ่มด้วยแรงกระตุ้นจาก I และต่อมาจะถูกควบคุมอย่างรวดเร็วจาก me แนวคิดนี้คล้ายคลึงกับเรื่อง id, ego และ superego ของซิกมันด์ ฟรอยด์

(4) การวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “จิต” (mind) Mead อธิบายเรื่อง “จิต” โดยสืบเนื่องมาจากเรื่อง “อัตตา” ว่า จากความสามารถที่จะใช้สัญลักษณ์อันมีความหมายเพื่อตอบสนองต่อตัวเองได้ เป็นสาเหตุให้บรรดาประสบการณ์ภายในและความนึกคิดที่มีอยู่ภายในของคนเรามีโอกาสได้แสดงออกมาภายนอกให้เห็นเป็นการกระทำหรือการปฏิบัติต่าง ๆ หมายความว่า เมื่อคิดอะไรอย่างหนึ่งได้แล้ว เนื่องจากความสามารถที่จะใช้ภาษาและสัญลักษณ์ ทำให้สามารถ “เล่าความคิด” อันนั้นให้คนอื่นฟังได้ ดังนั้น Mead จึงให้นิยามคำว่า “จิต” ว่าเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับตัวเอง “จิต” เป็นหัวใจที่สำคัญที่สุดสำหรับชีวิตความเป็นมนุษย์ ทั้งนี้เพราะ “จิต” มีบทบาทในการกระทำทุกอย่างของเรา

เวลาที่เราพูดว่า “คนเรามีจิต” นั้น หมายความว่า คนเราสามารถที่จะ “รู้หรือเลื่อนการกระทำที่” ต้องการจะแสดงออกไปอีกสักกระยะหนึ่ง เพื่อใช้เวลาในช่วงขณะนั้น ให้ความหมายต่อสิ่งเร้าอันใดอันหนึ่งอย่างมีสำนึก” หมายความว่า การกระทำของมนุษย์มิใช่ปฏิกริยา reflexive แบบที่สุนัขน้ำลายไหลเมื่อเห็นอาหารของ Pavlov

เรื่อง “จิต” เป็นทฤษฎะสำคัญที่รองรับแนวคิดของ Mead ที่ว่า เหตุใดมนุษย์เราจึงสามารถเป็น “ผู้แสดงการกระทำ” ได้มากกว่าจะเป็นเพียง “ผู้รอคอยการตอบสนอง” เท่านั้น เพราะจิตนี้เองทำให้มนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์การกระทำอย่างแท้จริงก่อนที่จะแสดงมันออกมา (คนเราคิดสะระตะเอาไว้ในหัวก่อนแล้ว ว่าทำอะไรแล้ว จึงจะได้ผลลัพธ์อะไรบ้าง) จากทางเลือกหลาย ๆ อย่างในหัวคิดและจิตใจ เราก็เลือกแสดงออกมาจริง ๆ อันหนึ่ง ในขณะที่หนูที่วิ่งอยู่ในเขาวงกต ใช้กระบวนการลองผิดลองถูก (ที่แสดงออกมาเป็นการกระทำจริง ๆ) มนุษย์เราสามารถที่จะทำการคิดลองผิดลองถูก อยู่ในใจ ได้ด้วยการใช้จินตนาการและการพิจารณาไตร่ตรองก่อนที่คนคนนั้นจะเริ่มต้นลงมือกระทำออกมาภายนอก

(5) แนวคิดเรื่อง “สิ่งเร้า” และ “object” เราได้รู้มาแล้วว่า สัตว์จะถูกกระตุ้นโดยตรงจากสิ่งเร้าที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมให้แสดงการกระทำออกมา แต่ในกรณีของมนุษย์เรานั้น มีความซับซ้อนมากกว่านั้น คือมนุษย์จะทำการเปลี่ยน “สิ่งเร้า” ให้กลายเป็น “object” เสียก่อน ด้วยการอาศัยคุณสมบัติที่มนุษย์มีอยู่ คือ

ความสามารถที่จะสร้างสรรค์และใช้สัญลักษณ์อันมีความหมายได้ วิธีการแปรเปลี่ยนดังกล่าว ก็คือ “**การขนานนาม**”(หรือการให้นิยาม) บรรดาแนวคิดต่าง ๆ จากสิ่งเร้าขึ้นมา

เมื่อเวลาเราเห็น “สิ่งเร้าที่มีลักษณะปลายแหลม” แล้วเราเรียกชื่อมันว่า “คินสอ” สิ่งเร้านั้นก็กลายเป็น object ไปเสียแล้ว เพราะคำว่า “คินสอ” เป็นแนวคิดที่เราสามารถจะนำไปสวม (ไปเรียกชื่อ) สิ่งเร้าอื่น ๆ ถ้ามันมีลักษณะปลายแหลมเหมือนกัน ยิ่งกว่านั้น การขนานนามนี้ยังมีได้แยกตัวเองออกเป็นเอกเทศ แต่จะต้องสัมพันธ์กับตัวบุคคลเสมอ การให้นิยามนั้นเกิดมาจาก**ชนิดของการกระทำ**ที่บุคคลประพฤติดต่อ object นั้น ฉะนั้น “คินสอ” (วัตถุชนิดหนึ่งที่มีรูปร่างปลายแหลม - สิ่งเร้า) จะกลายมาเป็น “คินสอ” (ในฐานะ object) ก็ต่อเมื่อ เราสามารถที่จะใช้มัน**ขีดเขียน**ได้ ทักษะสภาพอันงดงามของทะเลจะกลายเป็นทัศนียภาพได้ก็ต่อเมื่อเราให้คุณค่าที่จะมองดูมัน เหล่าที่อยู่ในขวดจะกลายเป็นเครื่องดื่มได้ก็ต่อเมื่อเราคิดว่าจะดื่ม/ไม่ดื่มมัน เป็นต้น หากเมื่อใดที่บุคคลได้วาดภาพที่จะเปลี่ยนการกระทำแบบเดิมต่อวัตถุชิ้นเดิมมาเป็นการกระทำแบบใหม่ ๆ เมื่อนั้น วัตถุชิ้นนั้นก็เปลี่ยนแปลงไป เช่น เมื่อนำเอา “ดอกอัญชัน” (ดอกไม้) มารับยาสีบนใบหน้า ดอกไม้นั้นก็จะกลายเป็น “เครื่องสำอาง” ไปเสียแล้ว

กล่าวโดยสรุป Mead มองเห็นว่า มนุษย์เราเป็นอินทรีย์ที่มีพัฒนาการขั้นสูงด้านชีวภาพ ซึ่งทำให้มีมันสมองอันประกอบด้วยความสามารถที่จะคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผลได้ จากการแสดงกิริยาท่าทางที่บรรลุความหมายอยู่ภายในและการรู้จักสวมบทบาทต่าง ๆ คนเราก็จะกลายเป็น object สำหรับตัวเองไปด้วย นั่นคือเราจะมองเห็นตัวเองได้อย่างที่คนอื่นมองเห็นตัวเรา เราจะซึมซับเอาทัศนคติโดยรวมทั้งที่มีต่อตัวเอง (Self-view) เข้ามาไว้ในตัว และประพฤติดนให้เป็นที่ไปตามนั้นอย่างสม่ำเสมอ เมื่อคนอื่น ๆ บอกว่าเราเป็น “คนสวย” เราก็จะซึมซับ “ความเป็นคนสวย” นั้นเข้ามาในตัวเอง และบอกกับตัวเองว่า “เราเป็นคนสวย” ด้วยการผ่านกระบวนการทำงานของจิต คนเราจะสามารถคิดวางแผน คิดซักซ้อมพฤติกรรมการใช้สัญลักษณ์ในการเตรียมตัวล่วงหน้าที่จะมีปฏิสัมพันธ์จริง ๆ กับผู้อื่นในฐานะ “คนสวย” เพื่อให้สมกับบทบาท “คนสวย” ที่เราคิดว่า เราเป็นอยู่

Herbert Blumer และสำนักชิคาโก

Blumer เป็นผู้ที่รวบรวมแนวคิดของ Mead ให้มาเป็นระบบระเบียบ เป็นผู้เผยแพร่แนวคิดของ Mead และยิ่งกว่านั้น ยังเป็นผู้ที่สานต่อและพัฒนาแนวคิดของ Mead อีกด้วย

1) **ข้อตกลงเบื้องต้น 3 ประการ** Blumer เริ่มต้นทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ฯ ด้วยการวางข้อตกลงเบื้องต้น 3 ประการดังนี้

(i) มนุษย์ลงมือกระทำต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่าง**รู้ความหมาย**ที่สิ่งนั้นมีต่อตัวเขา (เช่น คนต่างจังหวัดยกมือไหว้เวลานั่งรถผ่านวัดพระแก้ว)

(ii) ความหมายของสิ่งนั้นเป็นผลมาจากหรือเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลนั้นมีกับเพื่อนมนุษย์คนอื่น ๆ

(iii) ไม่ว่าจะเป็นการใช้ความหมาย หรือการปรับเปลี่ยนความหมายจะเกิดขึ้นใน**กระบวนการตีความ**ที่บุคคลนั้นกำลังจัดการกับสิ่งของที่เขาเผชิญอยู่

(2) การรื้อฟื้นความสำคัญของเรื่อง “ความหมาย” Blumer วิจัยทฤษฎีพฤติกรรมศาสตร์โดยส่วนใหญ่ว่า ได้ลดความสำคัญของเรื่อง ความหมาย ลงไปมาก แต่สำหรับทฤษฎีปฏิสัมพันธ์แล้ว “ความหมาย” เป็นแนวคิดที่เป็นหัวใจเลยทีเดียว แต่ทฤษฎีนี้ก็มีทัศนคติต่อ “ความหมาย” แบบเฉพาะตัว คือเห็นว่า “ความหมาย” ไม่ใช่เรื่องของปัจเจกชนคนใดคนหนึ่ง หากทว่า “ความหมายเป็นผลผลิตของชีวิตสังคม” หมายความว่า ไม่ว่าจะเป็ความหมายอะไรก็ตามที่บุคคลกำหนดขึ้นมาสำหรับสิ่งของสิ่งหนึ่ง ล้วนแล้วแต่เป็นผลลัพธ์มาจากปฏิสัมพันธ์ที่เขามีกับผู้อื่นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการให้นิยามสิ่งของสิ่งนั้น (แหวนแต่งงานเป็นตัวอย่งที่ดีที่สุด)

(3) “การตีความอย่างมีสำนึก” เป็นแนวคิดที่ต่อเนื่องมาจากเรื่อง “ความหมาย” กล่าวคือ วัตถุชิ้นหนึ่ง ๆ จะมีความหมายสำหรับคนคนหนึ่งก็ต่อเมื่อคนคนนั้นด้คิดถึงหรือได้ตีความวัตถุชิ้นนั้นอย่างมีสำนึก กระบวนการจัดการต่อความหมายนี้จะด้กลายมาเป็นเสียงสนทนาที่อยู่ภายในจิตใจของเรา (เช่นเมื่อเราตั้งคำถามและให้คำตอบกับตัวเอง) ตัวเราในฐานะผู้แสดงการกระทำก็จะเลือก จะตรวจสอบ จะละเลิกหรือ งควั้น จะจัดหมวดหมู่ใหม่ และจะแปลความหมายไปตามสภาพการณ์ และตามทิศทางของกิจกรรมในขณะนั้น ทัศนคติดังกล่าวนี้คล้ายคลึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับ Mead ที่มองมนุษย์ เมื่อ Blumer ตอกย้ำว่า “มนุษย์เรามีได้เป็นเพียงอินทรีย์ที่จะต้องคอยตอบโต้ไปตามแรงผลักดันของปัจจัยแวดล้อมเท่านั้น หากทว่า มนุษย์เราเป็นอินทรีย์ที่สามารถจะ “จัดการ” กับสิ่งที่เขาพบเห็นได้” Blumer จึงเน้นความสำคัญของ “การให้นิยามของความหมาย” อย่างมาก

(4) แนวคิดเรื่อง “objects” Blumer ได้พัฒนาแนวคิดเรื่อง object ออกไป เขาแยกแยะว่า objects มีอยู่ 3 แบบ คือ (1) แบบกายภาพ (ได้แก่วัตถุ สิ่งของ) (2) แบบสังคม (ได้แก่คนเรา) (3) แบบนามธรรม (ได้แก่ความคิด) การที่ object ใดจะมีความหมายขึ้นมาได้ ก็โดยผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ดังกล่าวมาแล้ว และ object เดียวกันอาจจะมี ความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละคน ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับการกระทำของผู้อื่นที่มีต่อคนคนนั้นในขณะที่กำลังมีการให้นิยามกับ object นั้นอยู่ ตัวอย่างเช่น ตำรวจเทศกิจในสายตาของแม่ค้าขายของบนถนนกับคนเดินถนน ย่อมแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะปฏิสัมพันธ์ระหว่างตำรวจเทศกิจกับประชาชนทั้ง 2 กลุ่มมีลักษณะแตกต่างกัน จึงมีผลต่อการให้คำนิยามว่า “ตำรวจเทศกิจเป็นอย่างไร” มีลักษณะที่แตกต่างกันไปด้วย

(5) แนวคิดเรื่อง “การกระทำของกลุ่ม” และ “การกระทำของสังคม” การกระทำของกลุ่มในด้านหนึ่งก็เกิดมาจากผลรวมของกระบวนการที่ปัจเจกบุคคลหลาย ๆ คนมาทำกิจกรรมต่อกันและกัน อย่างไรก็ตาม กิจกรรมกลุ่มก็มีใช้การเอากิจกรรมย่อย ๆ มากองรวม ๆ กันไว้เท่านั้น เพราะการมารวมกันนี้ จะต้องมี **การจัดโครงสร้างที่มีระบบระเบียบแน่นอน** เช่น การแต่งงาน การค้าขาย การทำสงคราม การบูรณาการ เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงตัวอย่างของกิจกรรมร่วมของมนุษย์ แต่ในอีกด้านหนึ่ง กิจกรรมกลุ่มเหล่านี้ก็มีพื้นฐานมาจากการกระทำของปัจเจกบุคคลเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ Blumer จึงปฏิเสธแนวคิดของพวกโครงสร้างนิยมหรือหน้าที่นิยมที่มักจะดูแต่ด้าน โครงสร้าง ด้านกลุ่ม หรือด้านสังคม จนลืมเลือนหรือละเลยความสำคัญของปัจเจกบุคคลไป อันที่จริงการกระทำของกลุ่มก็ต้องขึ้นต่อการกระทำของปัจเจกบุคคล ส่วนการกระทำของสังคมนั้น ก็คือขอบเขตที่กว้างขวางขึ้นของการกระทำของกลุ่มนั่นเอง

(6) แนวคิดเรื่อง “สายสัมพันธ์เชื่อมโยง” (interlinkage) ในการกระทำของกลุ่ม จะประกอบด้วยกิจกรรมย่อย ๆ ที่มารวมกันด้วย “สายสัมพันธ์เชื่อมโยง” Blumer ได้ขยายแนวคิดเกี่ยวกับสายสัมพันธ์เชื่อมโยงออกไปเป็น 3 ประการว่า

(i) ส่วนใหญ่กิจกรรมของกลุ่มในสังคมที่เจริญก้าวหน้ามากแล้ว มักจะประกอบด้วยรูปแบบกิจกรรมที่แน่นอน มักเกิดขึ้นซ้ำ ๆ อยู่เสมอ การกระทำของกลุ่มมักจะมี ความหมายที่รับรู้ร่วมกัน และเป็นความหมายที่ถูกระบุเอาไว้ล่วงหน้าแล้วในสังคมนั้น หมายความว่า รูปแบบกิจกรรมดังกล่าวได้แข็งตัวกลายเป็น “โครงสร้าง” หรือ “**รูปลักษณะอันแน่นอน**” (entities) อย่างไรก็ตาม หากต้องเผชิญกับปัญหาหรือสภาพการณ์ใหม่ ๆ โครงสร้างนี้ก็จำเป็นต้องขยับเขยื้อนเปลี่ยนแปลง เพราะ Blumer ยังคงยืนยันหลักการพื้นฐานของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ว่า การกระทำของกลุ่มจำเป็นต้องหยั่งรากลึกอยู่ในมนุษย์ที่เป็นปัจเจกบุคคลอยู่ดี เพราะ “**ไม่ใช่กฎระเบียบที่แน่นอนตายตัวหรือที่ที่สามารถสร้างสรรค์และค้ำจุนชีวิตของกลุ่ม หากแต่เป็นกระบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาในชีวิตกลุ่มต่างหากที่สร้างสรรค์และค้ำจุนกฎระเบียบ**”

(ii) ธรรมชาติของสายสัมพันธ์เชื่อมโยงบางตัวสามารถขยับขยายและแพร่หลายต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม Blumer ได้เสนอทัศนนะที่คัดค้านกับกระแสสังคมวิทยาทั่วไปว่า “**โครงข่ายหรือสถาบันต่าง ๆ มิได้ทำงานได้โดยอัตโนมัติ อันเนื่องมาจากพลวัตภายในหรือข้อเรียกร้องของตัวระบบเองเป็นผู้สั่งให้ทำงาน (อย่างที่นักโครงสร้างนิยมชอบเชื่อกันว่ากลไกของโครงสร้างจะทำงานไปได้ด้วยตัวเอง มนุษย์ไม่เกี่ยว) แต่ทว่า โครงข่ายนี้จะทำงานได้ก็เนื่องมาจากตัวบุคคลที่อยู่ ณ จุดต่าง ๆ ของโครงสร้างต่างก็ลงมือกระทำการบางสิ่งบางอย่าง และสิ่งที่พวกเขาได้ลงมือทำ ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่เขาได้ให้นิยามสภาพการณ์ว่า เขาถูกเรียกร้องให้ต้องทำอะไรบ้าง**”

(iii) จากความเข้าใจที่ว่า บรรดากลุ่มต่าง ๆ ในสังคมต่างมีพื้นฐานมาจากปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ของปัจเจกบุคคล เพราะฉะนั้น ภูมิหลัง ของปัจเจกบุคคลจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อชนิดของกิจกรรมร่วมภายในกลุ่มที่จะเกิดขึ้น จุดใหญ่ที่ Blumer ตอกย้ำไว้หลายครั้งก็คือ กลุ่มและสถาบันทางสังคมนั้น มิใช่เกิดมาเป็นโครงสร้างด้วยตัวของมันเอง สิ่งแรกและสิ่งที่สำคัญที่สุด ก็คือ สายสัมพันธ์เชื่อมโยงปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ของปัจเจกบุคคล

(7) **วิธีการศึกษา** ในขณะที่ Mead ไม่ผู้จะให้ความสนใจกับวิธีการศึกษาเท่าใดนัก Blumer กลับเห็นว่า ธรรมชาติที่เป็นเนื้อแท้ที่สุดของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์^๑ ก็คือการมีวิธีการศึกษาที่เป็นแบบฉบับของตัวเอง

(i) **การวิพากษ์วิธีการศึกษาของสังคมศาสตร์กระแสหลัก** ในขณะที่ Blumer เห็นพ้องว่า พื้นฐานที่สำคัญที่สุดสำหรับพฤติกรรมศาสตร์จะต้องเป็น “โลกแห่งการวิจัย โลกนี้จะต้องเป็นทั้งจุดเริ่มต้น และเป็นจุดที่ต้องหวนกลับคืนมาพิจารณาอยู่เสมอของวิทยาศาสตร์เชิงประจักษ์” อย่างไรก็ตาม จุดที่แตกต่างกันระหว่าง Blumer กับนักสังคมศาสตร์กระแสหลักก็คือ Blumer ไม่ได้ประเมินบทบาทของผู้สังเกตในการทดลองเชิงประจักษ์ให้ต่ำกว่าที่เป็นจริง เพราะหลักการที่ว่า “ความเป็นจริงนี้จะดำรงอยู่ได้ก็จากประสบการณ์ของมนุษย์เท่านั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่จะกล่าวถึงแง่มุมใด ๆ ของโลกแห่งความเป็นจริงโดยที่ไม่ได้ฉายผ่านรูปแบบจินตนาการของมนุษย์” พูดอย่างง่าย ๆ ก็คือ จินตนาการของผู้สังเกตย่อมมีส่วนในการกำหนดโลกแห่งความจริงอยู่ด้วยส่วนหนึ่ง

Blumer วิเคราะห์จุดอันตรายที่เกิดขึ้นในวิธีการศึกษาสังคมศาสตร์ที่ผ่านมาว่า

- ประการแรก กรอบความคิดที่ว่า ความเป็นจริงในโลกเชิงประจักษ์นั้นเปลี่ยนแปลงไม่ได้ และจะดำรงอยู่เพื่อรอคอยที่จะถูกค้นพบจากวิทยาศาสตร์

- ประการที่สอง คือความเชื่อที่ว่า ความเป็นจริงนั้นแสดงออกได้ดีที่สุดในแง่ของฟิสิกส์เท่านั้น อันตรายทั้งสองประการนี้เกิดขึ้นเมื่อวิธีการศึกษาสังคมศาสตร์ที่ผ่านมาได้พยายามบีบอัดโลกแห่งความเป็นจริงมายังกรอบแนวความคิดที่จำกัด ทั้ง ๆ ที่กรอบนั้นสัมผัสได้เพียงแค่โลกธรรมชาติเท่านั้น แต่ไม่อาจจะเข้าถึงโลกสังคมและโลกแห่งจิตหรือชีวิตภายในของมนุษย์ได้

(ii) ๘ คำถามที่ต้องใช้กำกับวิธีการศึกษา

1) นักวิจัยจะต้องเป็น นาย หรือเป็นเจ้าของและเป็นผู้ใช้กรอบความคิดหรือแบบจำลองในการวิจัย มิใช่ถูกแบบจำลองมาใช้

2) นักวิจัยต้องตั้งคำถามกับโลกที่เป็นอยู่ เพื่อนำเอาปริศนาต่าง ๆ มาจัดระบบในรูปแบบปัญหานำการวิจัย

3) ต้องระบุประเภทของข้อมูลที่ต้องการแสวงหา และต้องประเมินเครื่องมือที่นำมาใช้ประกอบด้วย

4) เมื่อรวบรวมข้อมูลได้แล้ว ต้องค้นหารูปแบบความสัมพันธ์ที่สามารถร้อยรัดข้อมูลที่กระจัดกระจายนั้นให้มีความหมายขึ้นมา

5) ต้องให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่งกับการตีความสิ่งที่ค้นพบ

6) ผู้ศึกษาต้องขมวดปมความคิด (conceptualize) สิ่งที่ค้นพบออกมาให้ได้

(iii) **จุดอ่อนของวิธีการศึกษาแบบเป็นวิทยาศาสตร์** (scientific method) Blumer ได้กล่าวถึงบรรดาวิธีการศึกษาแบบเป็นวิทยาศาสตร์ที่เรากำลังใช้อยู่อย่างมั่นใจว่า เป็นวิธีการที่ดีที่สุด เพราะมีการใช้แบบจำลอง มีการใช้สถิติเข้ามาช่วย แต่ทว่า สิ่งที่วิธีการเหล่านี้ลืมนำไปก็คือ บรรดาข้อตกลงเบื้องต้น (premise) การตั้งปัญหา concepts และอื่น ๆ Blumer ได้ประมวล 4 วิธีการศึกษาที่มีลักษณะไม่สมจริงสมจังพอที่จะให้ความเชื่อถือผลการศึกษาที่ออกมา คือ

1) การยึดติดอยู่แต่**รูปแบบพิธีการ**แบบวิทยาศาสตร์ (scientific protocol)

2) สนใจอยู่แต่การถอดแบบจำลองผลของการศึกษาวิจัยไปใช้ที่อื่น ๆ

3) เกะติดอยู่กับการพิสูจน์สมมติฐาน

4) สนใจใช้แต่วิธีการที่เรียกว่า “การวิจัยเชิงประจักษ์” เท่านั้น (operational procedures)

(iv) **ทางเลือกใหม่ของการศึกษา** หลังจากที่ได้วิพากษ์วิธีการเก่า ๆ ที่มีอยู่แล้ว Blumer ก็ได้นำเสนอวิธีการศึกษาแบบใหม่ อย่งไรก็ตาม เขาก็ยังยืนยันหลักการบางอย่างร่วมกับวิธีการเก่า ๆ คือ การวิจัยจะต้องพัฒนาความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษาแบบมีส่วนร่วม อันจะเป็นความรู้ชั้นแรกโดยตรง (firsthand) ของปรากฏการณ์ที่เราทำการสังเกตอยู่ แม้ว่าพวกนักวิทยาศาสตร์ (เจ้าเก่า) จะเรียกความรู้ที่ได้จากการมีส่วนร่วมว่า เป็น “ความรู้แบบเบา ๆ” (soft) (ซึ่งอาจจะมึนคืด เพราะผู้ศึกษาเข้าไปร่วมวงคลุกคลีกับสิ่งที่ถูกศึกษาด้วย) แต่ Blumer คิดว่า วิธีการมีส่วนร่วมนี้แหละ เป็นวิธีการที่เคร่งครัดอย่างยิ่งในการค้นพบว่า โลกที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร วิธีการนี้ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน คือ

1) **ขั้นการสำรวจ** เป็นเทคนิคการตรวจดูอย่างคร่าว ๆ ที่ยืดหยุ่นได้ดี ผู้วิจัยอาจจะใช้วิธีการอะไรก็ได้ที่ไม่ผิดหลักจรรยาบรรณของการศึกษาในการเก็บข้อมูล และในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยอาจจะเปลี่ยนแปลงยืดหยุ่นจากเทคนิคหนึ่งไปสู่อีกเทคนิคหนึ่ง เพื่อให้ได้ภาพคร่าว ๆ ของเรื่องที่ต้องการจะศึกษาอย่างสะดวก นี่เป็นหลักการที่กลับกันกับวิธีการแบบเดิม คือ เราปรับเครื่องมือให้เหมาะสมกับความเป็นจริง มิใช่ตัดความเป็นจริงให้เหมาะสมกับเครื่องมือเรา เราตัดเกือกให้เข้ากับเท้า มิใช่ตัดเท้าให้เข้ากับเกือก

2) **ขั้นสอบสวน** ในขั้นนี้จะมีความรัดกุมมากขึ้นหลังจากที่เราค่อนข้างแน่ใจแล้วกับธรรมชาติ โดยทั่ว ๆ ไปของปรากฏการณ์ ความแตกต่างระหว่างขั้นนี้กับขั้นแรกก็คือ ระดับความลึกซึ้งและจุดรวมของความสนใจ การสอบสวนเป็นการตรวจตราอย่างมีเป้าหมายเจาะจง แน่ชัด และจะต้องกระทำให้อยู่เฉพาะภายในบริบทของเรื่องที่ต้องการจะศึกษาเท่านั้น

Manford Kuhn และสำนักไอโอวา

ในขณะที่ Kuhn และสานุศิษย์ของเขายังคงรักษาหลักการใหญ่ ๆ ของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เอาไว้ แต่เขาก็ได้ก้าวต่อไปอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในแนวทฤษฎีนี้ อีก 2 ก้าว ก้าวแรก คือการทำให้แนวคิดเรื่อง “อัตตา” มีลักษณะเป็นรูปธรรมมากขึ้น และก้าวที่สอง เพื่อกรุยทางให้ก้าวแรกเป็นจริงได้ ก็คือ การนำเอาวิธีการวิจัยเชิงปริมาณมาใช้ และก้าวที่สองนี้เองทำให้สำนักชิคาโกและสำนักไอโอวาต้องแยกทางกันเดิน

(1) ข้อตกลงเบื้องต้นของ Kuhn ไม่แตกต่างไปจากของเจ้าสำนักคือ Mead เท่าใดนัก โดยเฉพาะ Kuhn เห็นว่า การขนานนามเรียกชื่อวัตถุต่าง ๆ มีความสำคัญยิ่ง เพราะการเรียกชื่อเป็นวิธีหนึ่งในการบ่งบอกถึงความหมายของวัตถุนั้น ในส่วนที่เกี่ยวกับ “อัตตา” นั้น Kuhn สนับสนุนความคิดที่ว่า บัจเจกบุคคลสามารถจะสนทนากับตัวเองโดยถือว่าการสนทนากับตัวเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแสดงการกระทำ และท้ายที่สุด Kuhn ย้ำว่า ภาษามีความสำคัญอย่างอนอกนันทันในการคิดและการสื่อสาร ในส่วนที่เกี่ยวกับ “ความหมาย” Kuhn มีความเห็นร่วมกับเพื่อนคนอื่น ๆ ว่า ความหมายเป็นสิ่งที่ก่อตัวได้ภายในสังคมเท่านั้น โดยที่ปทัสถานของกลุ่มจะเป็นตัวกำหนดความหมายให้แก่ objects ต่าง ๆ และปทัสถานนี้ยังเป็นตัวควบคุมว่าบุคคลจะจัดการเกี่ยวข้องกับ objects ต่าง ๆ อย่างไรบ้าง

(2) แนวคิดเรื่อง “การวางแผนกิจกรรม” Kuhn ให้ความสนใจกับแบบแผนพฤติกรรมที่บุคคลจะมีทำที่ต่อ object ขึ้นหนึ่ง ๆ ไม่ว่าจะพยายามแสวงหาหรือพยายามหลีกเลี่ยงก็ตาม ในแบบแผนกิจกรรมประกอบด้วยทั้งความคิด อารมณ์ ความรู้สึก และการกระทำ หรือเราอาจจะกล่าวได้ว่า คือทัศนคติซึ่งเป็นปัจจัยตัวหนึ่งที่มีส่วนสร้างแผนกิจกรรม (ถ้าฉันชอบเสื้อตัวนี้ ฉันก็จะซื้อมัน) ทัศนคติเป็นทั้งตัวบ่งชี้ให้เห็นจุดหมายปลายทางของกิจกรรม และเป็นการประเมินคุณค่าของ object ด้วย และเนื่องจากทัศนคติมีลักษณะเป็นถ้อยคำ จึงสามารถสังเกตและวัดได้

(3) แนวคิดเรื่อง “ผู้ชี้นำ” (orientational others) ผู้ชี้นำเป็นบุคคลที่มีอิทธิพล โดยเฉพาะต่อชีวิตบุคคล บุคคลนี้จะมีคุณสมบัติ 4 ประการ คือ

- (i) เป็นคนที่เรามีความผูกพันด้านอารมณ์และจิตใจ
- (ii) เป็นคนที่ถ่ายทอดคำศัพท์ แนวคิดหลัก และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ให้
- (iii) เป็นคนที่ช่วยให้เราเห็นความแตกต่างพื้นฐานระหว่างตัวเรากับคนอื่น
- (iv) จากการสื่อสารของผู้ชี้นำ จะช่วยดำรงรักษาอัตมโนทัศน์ (self concept) ของปัจเจกบุคคล

เอาไว้ให้นาน

ผู้ใช้นี้ อาจจะมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันหรืออดีตก็ได้ อาจจะมีตัวตนหรือไม่ก็ได้ ความคิดเบื้องหลังแนวคิด “ผู้ชี้นำ” ก็คือ บัณฑิตทุกคนจะมองโลกผ่านปฏิสัมพันธ์ที่ตัวเขามีกับคนพิเศษบางคนซึ่งได้เข้ามาสัมผัสชีวิตของเขาอย่างมีความหมายยิ่ง

(4) แนวคิดเรื่อง “อิตตา” สิ่งที่ Kuhn ก้าวหน้าไปยิ่งกว่านักทฤษฎีปฏิสัมพันธ์คนอื่น ๆ ก็คือ เขาได้สร้าง “แบบทดสอบตนเองด้วยคำถาม 20 ข้อ” ขึ้นมาบนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า “หากพฤติกรรมของมนุษย์ได้ถูกจัดระบบและมีทิศทางที่แน่นอนแล้ว และหากเราเชื่อต่อไปว่า ทักษะที่มีต่อตัวเองนั้นแหละ เป็นตัวจัดระบบและกำหนดทิศทางนั้น วิชาจิตวิทยาสังคมที่รู้วิธีการวัดทักษะคิดก็น่าที่จะนำมาใช้เป็นประโยชน์ต่อเราได้”

คำถามง่าย ๆ ของแบบทดสอบนี้ก็คือ การเติมคำลงไปในช่องว่างง่าย ๆ ของคำถามที่ว่า “นั่นคือใคร” เพียงแค่ตอบคำถาม 20 ข้อนี้ และตอบเสมือนว่า คุณกำลังตอบคำถามให้กับตัวเอง มิใช่กำลังตอบให้ผู้อื่นเขียนคำตอบที่เว็บเข้ามาในความคิดของคุณ ไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับเหตุผลหรือความสลักสำคัญของคำตอบจนตอบอย่างรวดเร็วเพราะเวลาของคุณมีจำกัด

Kuhn วิเคราะห์คำตอบเหล่านั้นตามลักษณะของอิตตา คือ ตัวแปรด้านการเรียงลำดับ (ordering) และตัวแปรด้าน locus ตัวแปรแรก เราจะดูได้จากลำดับที่ของคำตอบที่เรียงอยู่ในประโยค 20 ข้อนั้นได้ เช่น ถ้าบุคคลใช้คำว่า เป็น “พุทธศาสนิกชน” เอาไว้ในลำดับที่ก่อน “เป็นพ่อคน” ผู้วิจัยอาจจะสรุปได้ว่า ผู้ตอบนั้นมองตัวเองกับสายสัมพันธ์ทางศาสนา มากกว่าสายสัมพันธ์ทางครอบครัว

ส่วนตัวแปร locus นั้น เป็นเรื่องราวที่บุคคลจะผูกพันตัวเองกับคุณสมบัติต่าง ๆ ที่เป็นที่ยอมรับของกลุ่มหรือสังคม มากกว่าคุณสมบัติที่เป็นเรื่องพิเศษเฉพาะตัวบุคคลและเป็นอัตวิสัย เช่น เวลาเราแบ่งประเภทคำตอบ เราจะใช้เกณฑ์ 2 เกณฑ์ อันดับแรก คือ consensual เช่นคุณสมบัติที่เข้าเป็นกลุ่มเป็นพวกได้ เช่น เป็นนักเรียน สามัญ พุทธศาสนิกชน คนสุพรรณ ลูกสาวคนโต ฯลฯ ส่วนประโยคที่ไม่เข้ากับลักษณะที่กล่าวมาแล้ว ก็จัดเป็นเกณฑ์ subconsensual เช่น มีความสุข น่าเบื่อหน่าย น่ารัก ฯลฯ คำตอบในกลุ่ม consensual จะได้คะแนนแบบ locus

แนวคิดเรื่อง locus เป็นแนวคิดสำคัญของ Kuhn เขาคิดว่าบุคคลจะแปรเปลี่ยนไปมาในระดับที่ค่อนข้างกว้างขวางอยู่ระหว่างองค์ประกอบ consensual และ subconsensual ที่ได้กล่าวมาแล้วในอัตมโนทัศน์ของตัวเอง การค้นพบผลจากการวิจัยเชิงประจักษ์ดังกล่าวนี้สร้างความก้าวหน้าอย่างมากและไปไกลยิ่งกว่าวิธีการแบบ deductive ที่นักทฤษฎีสำนึกนี้เคยใช้อยู่ และก้าวหน้ากว่าสูตรของ Mead ไปไม่มากนักยิ่ง
